

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2012 | Vol. 4 | No. 2 | ISSN 1803-8220

GELNAROVÁ, Jitka (2012). „Dotud nelze mluvit, že máme všeobecné právo hlasovací, pokud se vztahuje jen na muže.“ Volební reforma z roku 1907 v diskursu českého hnutí za volební právo pro ženy. *Acta Politologica* 4, 2, 193-210. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií

„Dotud nelze mluvit, že máme všeobecné právo hlasovací, pokud se vztahuje jen na muže.“¹

Volební reforma z roku 1907 v diskursu českého hnutí za volební právo pro ženy²

Jitka Gelnarová³

Abstract:

The electoral reform of 1907 for the Lower House of the Austrian parliament abolished the system of corporate representation rested on curiae and the universal male suffrage became henceforth equal. Not only was women's suffrage not included in the reform, but also the rest of previously existing restricted women's rights was cancelled by it. The aim of the article is to trace how the reform, and especially the fact that it did not include women's suffrage, was portrayed by the representatives of the women's movement and how the representatives themselves understood and used the term "universal suffrage". The analysis shows that the representatives of the women's suffrage movement refused the notion of "universality" limited to men and argued that suffrage would be truly universal only if also women were included. Nevertheless, the meaning of the fact, that women's suffrage had not been included in the proposed reform, was presented differently by the representatives of civic and national socialist women's movement on one hand and the representatives of social democratic women's movement on the other hand.

Key words: *discourse, women's suffrage, Czech women's movement, Habsburg monarchy, electoral reform of 1907*

Úvod

Tzv. Beckova volební reforma⁴ uzákoněná v roce 1907 přinesla podstatnou změnu v rakouských volebních pravidlech – zaváděla tajné a rovné volební právo pro muže; volit mohli muži starší 24 let, pasivní volební právo bylo podmíněno věkem 30 let [Malý 1999: 190-192]; ženám reforma aktivní ani pasivní volební právo nedávala; z volebního práva byli vyloučeni vojáci a příslušníci jiných ozbrojených složek, osoby nesvéprávné, osoby v chudinské péči a osoby, kterým bylo volební právo odejmuto z důvodu trestné činnosti [Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 30].⁵

¹ Volební právo žen. *Ženský list*. 1909, roč. 19, č. 4, s. 3.

² Text byl zpracován v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu „Současné formy vládnutí: národní, lokální a mezinárodní úroveň“, realizovaného na IPS FSV UK v Praze, číslo projektu 263 507.

³ PhDr. Jitka Gelnarová působí na katedře politologie IPS FSV UK v Praze. Kontakt: gelnarova@fsv.cuni.cz.

⁴ Název získala podle tehdejšího ministerského předsedy.

⁵ Přesný výčet kategorií osob výslovně vyloučených z volebního práva viz Volební řád pro radu říšskou, čl. II, §

Změna volebních pravidel z roku 1907 znamenala omezené vítězství systému „individuální reprezentace“ nad systémem „reprezentace korporativní“.⁶ Do té doby byl základem zastoupení v dolní sněmovně rakouské říšské rady kuriový systém, který vycházel z tzv. teorie zájmu; volby probíhaly ve volebních kuriích, voliči do nich byli zařazováni podle svého majetku a jeho výše [Malý 1999: 189]. Badeniho volební reforma z roku 1896 zavedla k již existujícím čtyřem kuriím (velkostatku, obchodních a živnostenských komor, průmyslových měst, venkovských obcí) pátou – tzv. všeobecnou kurii, kde nebyl požadován žádný majetkový census a mohli zde volit všichni muži od 24 let věku^{7, 8}. Volební právo však ani po zavedení tzv. všeobecné kurie nebylo rovné, hlasy voličů v jednotlivých kuriích neměly stejnou váhu, navíc někteří voliči měli hlasy dva, protože v tzv. všeobecné kurii mohli volit všichni voliči, tedy i ti, kteří volili v ostatních čtyřech kuriích [Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 29].

V souvislosti s popsanou změnou volebních pravidel stojí rovněž za zmínku, že před reformou z roku 1907 mohly do dolní komory rakouského parlamentu volit také některé ženy, i když jich nebylo mnoho; ženy měly volební právo jen v početně nejmenší kurii velkostatku (šlo pouze o aktivní volební právo, které navíc nebylo přímé, ale uplatňované prostřednictvím plnomocníka) [Malínská 2009: 34].⁹ Reformou ženy toto volební právo ztratily.¹⁰ Volební reforma z roku 1907 byla v převažujícím dobovém diskursu prezentována jako zavedení všeobecného a rovného volebního práva a stejně ji prezentuje také řada historiků a politologů. Je však nutné vzít v úvahu, že z tohoto pojetí všeobecnosti je – vedle některých mužů – vyloučena také celá polovina populace, kterou jsou ženy.¹¹ V době, kdy byly návrhy volební reformy projednávány v parlamentu, již volební právo pro ženy tvořilo důležitou součást agendy českého ženského hnutí.¹² Téma volební reformy a jejích dopadů na politickou participaci a reprezentaci žen rezonovalo v diskursu českého hnutí za volební právo pro ženy jak před přijetím reformy – v době jejích příprav a projednávání, tak poté, co byla

8. In *Nový volební řád pro radu říšskou na základě všeobecného práva hlasovacího s císařským patentem ze dne 30. ledna 1907 a se změnami základních zákonů státních o zastupitelstvu říšském a o volbách členů do rady říšské : Nový zákon o trestních ustanoveních pro ochranu svobody volební a shromažďovací*. Praha: Ed. Grégr a syn, 1907. 84, 4 s.

⁶ Termíny „korporativní reprezentace“ a „individuální reprezentace“ viz Birgitta Bader-Zaar (1998).

⁷ Občané obce, ve které v den vypsaní volby sídlili alespoň 6 měsíců.

⁸ K vývoji volebních pravidel do rakouské říšské rady viz např. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1888-1909. 28 sv. díl 26. U-Vusín. 1907. 1077s. heslo Volební řády, s. 913-930.

⁹ Srov. [Slavík 1906: 202]

¹⁰ Luboš Velek v souvislosti s rakouským volebním zákonodárstvím poukazuje na skutečnost, že od počátku 80. let 19. století sice dochází k rozšiřování řad voličů o střední a nižší vrstvy, zároveň se však „cíleně likviduje“ v zákonech v té době existující prostor pro ženy-voličky [Velek 2007: 266] Srov. Velek (2009).

¹¹ Genderovým aspektům prezentace historických jevů se věnuje například Bock (1989), Kelly (1984), Lerner (1975) nebo Scott (1988), přímo v souvislosti s volebním právem v českých zemích pak např. Nečasová (2005).

¹² Poprvé na oficiálním fóru přednesly české ženy tento požadavek v roce 1897 na I. sjezdu československých žen [Malínská 2009: 42] [blíže ke sjezdu např. Turková (1993)]. Jednou z priorit hnutí se volební právo pro ženy stalo na počátku 20. století; mezi první akce žen na podporu všeobecného a rovného volebního práva – ve smyslu volebního práva pro obě pohlaví – patří veřejná schůze, kterou na 14. 6. 1904 do zasedacího sálu Ženského klubu českého svolala Tereza Nováková a již se zúčastnily představitelky různých proudů ženského hnutí [Malínská 2009: 39]. Byla zde přijata rezoluce požadující volební právo pro ženy od 21 let do obce, země i říše [Neudorfllová 1999: 260]. Aktivity žen za volební právo začaly nabývat na síle zejména v souvislosti s demonstracemi za všeobecné a rovné volební právo, které na konci roku 1905 probíhaly v celé monarchii [Nečasová 2006: 167] Srov. Vošahlíková [1996]. Podrobněji k aktivitám žen za volební právo viz Malínská [2001; 2007].

reforma vyhlášena. Změna volebních pravidel se rozebírala na schůzích, byla předmětem rezolucí, petic, manifestů a článků v ženském tisku. Jaký byl tento „ženský pohled“ na volební reformu z roku 1907? Jak byla reforma představitelkami hnutí za volební právo pro ženy prezentována? A jaké pojetí všeobecnosti volebního práva vidíme v diskursu hnutí za volební právo pro ženy?

V textu se zaměřím na to, jak reformu prezentovaly představitelky českého ženského emancipačního hnutí v Čechách a jaký obsah dávaly ony samy termínu „všeobecné a rovné volební právo“. Vedle rezolucí či manifestů jsou předmětem analýzy články ze čtyř hlavních českých periodik reprezentujících ženy, které ve sledované době pokládaly ženské volební právo za jeden ze svých cílů. Jde o *Ženské listy*, vydávané Ženským výrobním spolkem českým v Praze, *Ženský svět* Ústředního spolku českých žen, *Ženský obzor* pokrokářů Anny a Josefa Ziegloserových a *Ženský list*, který reprezentoval ženy hlásící se k sociální demokracii.¹³ Sledovat budu diskurs k tématu v období od konce roku 1905, kdy byla reforma volebního práva ohlášena, do konce roku 1907, kdy se pozornost představitelky hnutí za volební právo pro ženy přesunula k blížícím se volbám do českého zemského sněmu, ve kterých u nás poprvé kandidovaly také ženy.

2. Za všeobecné volební právo!?

Mezi impulsy k volební reformě patřily boje o všeobecné volební právo v Uhrách, revoluce v Rusku a demonstrace rakouské sociální demokracie [Bader-Zaar 1998: 326]. Do manifestací za všeobecné a rovné volební právo, které probíhaly v posledních měsících roku 1905 také v Čechách, se zapojili jak muži, tak ženy. Sociálně demokratické ženy prezentovaly samy sebe jako nedílnou součást lidu a svá práva jako součást práv dělnické třídy.¹⁴

Již v září roku 1905 byly podány návrhy požadující, aby vláda připravila volební reformu pro poslaneckou sněmovnu rakouské říšské rady na bázi všeobecného, rovného a tajného volebního práva pro muže, ministerský předseda Gautsch nicméně tehdy ještě v parlamentu vysvětloval, proč není zastáncem takové radikální změny. Hlasování o návrzích proběhlo 6. října, 155 poslanců se vyslovilo pro, 114 proti, a nebylo tak dosaženo dvoutřetinové většiny, která by nutila ministerstvo jednat. Dne 3. listopadu byl Gautsch předvolán k císaři, který změny podporoval,¹⁵ ministerský předseda byl informován o tom, že všeobecné volební právo bude zavedeno, rozhodnutí císaře pak bylo poddaným oznámeno následující den. [Jenks 1950: 32-39] Na 28. listopadu, kdy se měla sněmovna znovu sejít, a předpokládalo se, že zde Gautsch představí plány na volební reformu, vyhlásila sociálně demokratická strana v Rakousku generální stávkou.

Těsně před 28. listopadem proběhly dvě schůze představitelky českého ženského hnutí, které ukazují, jak byly události posledních měsíců roku 1905 a připravovaná generální

¹³ Jako doplňující zdroj informací o událostech ve sledovaném období využívám také brněnskou *Ženskou revue*. Články v *Ženské revue* však vzhledem k omezení tématu na české ženské hnutí v Čechách nejsou využívány jako předmět analýzy diskursu.

¹⁴ Například v souvislosti s demonstrací z 10. října za všeobecné volební právo do českého zemského sněmu se v *Ženském listě* dočteme: „Praha zavolala a dělnictvo přišlo! Přišli muži a ženy, [...] Před branami privilegovaného sněmu zemského **stálo sto tisíc dělného lidu** [zvýrazněno v originále – J. G.] volajícího po svém právu, po všeobecném přímém, tajném právu hlasovacím.“ [Dvacáté století. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 22, s. 1.]

¹⁵ Důvody císařovy podpory všeobecného volebního práva viz např. Malý (1999), Jenks (1950) nebo Velek (2009).

stávka prezentovány ženami usilujícími o volební právo: Dne 19. listopadu se v Praze na Poříčí sešly členky strany národně sociální. Na programu schůze byly poslední události v Praze, všeobecné a rovné volební právo a generální stávka. Druhá schůze byla svolána do prostor Ženského klubu českého v Praze, mezi svolavatelkami byly představitelky občanského, národně sociálního i sociálně demokratického ženského hnutí¹⁶.

Na obou schůzích byly ženy vyzvány k tomu, aby se manifestací plánovaných na 28. listopadu zúčastnily,¹⁷ nadcházející události byly na schůzích prezentovány v pozitivním světle. Vůdčí představitelka národně sociálního ženského hnutí Františka Zeminová se k nim měla vyjádřit: „*Kde bude větší právo, až 28. listopadu ohromné moře nepracujících pracovníků vyhrne se ven, do ulic, aby manifestovalo, až zastaví se všechny ruce i stroje v práci, až nebude vody, světla, potravin, až nebude ničeho, než na straně práce a odkud vyjde větší moc nežli z řad pracujících?*“¹⁸ Boj za všeobecné rovné volební právo, které v jejím pojetí zahrnovalo volební právo pro obě pohlaví, zasazovala Zeminová do národního rámce a vyobrazovala ho jako boj všech Slovanů proti „násilnickému systému“: „*Vždyť celý bratrský slovanský východ plane tou rudou krvavou září a ohlas bouří proti násilnickému systému se vzdmuví i u nás temně zaduněl. Národ náš jest dějinami silný, je zde doma, zde pracuje a zde chce vládnouti.*“¹⁹

Představitelky ženského hnutí prezentovaly svoji účast na plánovaných akcích nikoli pouze jako podporu volebnímu právu mužů, ale také jako boj za vlastní práva: Národní socialistka Frintová na první ze schůzí vybídla ženy k agitaci mezi nepřítomnými, „*aby přišly manifestovat za svá práva, která se zde stotožňují [ztotožňují] s právy dělnickými*“.²⁰ Zeminová zase vyobrazovala události posledních měsíců jako boj „celého českého národa, všech vrstev, obou pohlaví“, a ptala se „*proč neměl by býti český národ první ve svém okruhu, který by se ujal své ženy a dal jí postavení jí náležející*“.²¹ Také na druhé ze schůzí byly ženy vyzvány k tomu, aby se manifestačního průvodu zúčastnily „*pod svým praporem a pro své volební právo*“.²² Ženy v této vážné chvíli neměly mlčet: „*Každý muž je opozičním potud, dokud sám toho práva nemá, jakmile ho vydobude, nezbude mu pro ženy času. Třeba zasáhnouti do událostí. My sice svého volebního práva nedobudeme již nyní, ale rozhodujícím bude, že nyní nemlčíme, že se stavíme v bojovné šíky, že se o svá lidská práva důrazně hlásiti dovedeme.*“²³

Manifestace za všeobecné a rovné volební právo, které proběhly 28. listopadu, byly skutečně masového charakteru; pražské shromáždění na Staroměstském náměstí bylo největším politickým vystoupením dělnictva v českých zemích před první světovou válkou [Urban 1982: 526]. Do manifestací se zapojilo vedle mužů také mnoho žen, v Ženské revue se hovoří o tom, že jich bylo na 8 tisíc;²⁴ vedle dělnických žen se akcí zúčastnila řada žen ze střední střídy, univerzitní studentky a učitelky.²⁵ Pro účely našeho zkoumání je nutné připomenout, že nikdo z řečníků se během demonstrace v listopadu 1905 výslovně nezmiňoval o

¹⁶ Svolavatelkami byly F. Anýžová, A. Kuklová, T. Nováková, K. Máchová, F. Plamínková a F. Zeminová.

¹⁷ Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 288-290.

¹⁸ Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 288.

¹⁹ Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 289.

²⁰ Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 289.

²¹ Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 288.

²² Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 290.

²³ Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 290.

²⁴ Manifestační politická schůze českých žen pro volební právo. *Ženská revue*. 1905-1906, roč. 1, č. 7, s. 171.

²⁵ Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 290.

volebním právu pro ženy [Malečková 2004: 180].

Jak představitelky ženského hnutí události konce listopadu zpětně hodnotily? V sociálně demokratickém Ženském listě se píše, že 28. listopad byl „dnem velikým, byl dnem triumfálním vyděděného proletariátu, hlásícího se o svá práva občanská, o všeobecné přímé, tajné právo hlasovací“.²⁶ Všeobecné volební právo přitom zahrnovalo v pojetí představitelk sociálně demokratického ženského hnutí volební právo pro obě pohlaví: „Všeobecným právem hlasovacím budeme moci nazvat právo to, až všichni dospělí obyvatelé a nikoliv jen jedna polovina lidstva, muži, jej dosáhnou, až v právo to zahrnuti budou i ženy.“²⁷ Strategii sociálních demokratek jak tohoto skutečně všeobecného volebního práva dosáhnout, bychom mohli charakterizovat jako strategii postupných kroků: nejprve mělo být díky volební reformě získáno rovné volební právo pro muže a ti měli následně v parlamentu prosazovat volební právo pro ženy. „Pro tuto dobu vstupují ženy svorně s muži v boj za všeobecné hlasovací právo v té důvěře, že po dosažení svého práva dostojí čestné povinnosti a se stejnou odhodlaností v boj za hlasovací právo žen zasáhnou“, píše se v Ženském listě v prosinci roku 1905.²⁸

Další ukázkou diskursu českého ženského hnutí k událostem 28. listopadu 1905 a obecně k otázce volebního práva pro ženy ve sledovaném období je manifestační schůze za ženské volební právo uspořádaná hned několik dní po listopadových demonstracích, 10. prosince 1905 v Národním domě na Královských Vinohradech. Schůze se konala na vyzvání Ženského klubu českého a dostavilo se na ni kolem 3000 žen různých stavů a různého politického přesvědčení [Neudorflová 1999: 260].²⁹ Podle ženského tisku byla akce svolána proto, aby ukázala, že se ženy neomezují pouze na podporu volebního práva mužů, ale že také ony „o totéž právo samy stojí, o ně usilují a žádají, aby muži i jim po boku stáli jako soudruzí upřímní“.³⁰

Podívejme se na argumentaci představitelk ženského hnutí blíže.³¹ Sociální demokratka Karla Máchová na schůzi argumentovala za všeobecné volební právo – ve smyslu volebního práva mužů i žen – především z pozice třídy, hovořila o tom, že zastoupení „lidu“ v parlamentu je nutné z hlediska hospodářského, politického i kulturního. Zároveň poukazo-

²⁶ 28. listopad 1905. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 25, s. 1.

²⁷ Volební právo žen a politické strany. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 25, s. 2-3. Na jedné straně u představitelk sociálně demokratického ženského hnutí vidíme poukaz na to, že volební právo bude skutečně všeobecné až tehdy, když se bude vztahovat také na ženy. Na straně druhé však ony samy používaly termín „všeobecné volební právo“ i ve významu toho, co zaváděla volební reforma. V některých případech autorky přecházejí v textech z jednoho významu termínu do druhého, resp. není možné jasně určit, zda hovoří o všeobecném volebním právu ve smyslu volebního práva pro obě pohlaví nebo o volebním právu pouze na muže. V některých textech nalezneme v souvislosti s termínem „všeobecné volební právo“ ještě „upřesňující“ přívlastky; hovoří se zde o všeobecném hlasovacím právu „pro obě pohlaví“ [28. listopad 1905. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 25, s. 2], „pro všechny bez rozdílu“ [Sedmnáctá májová oslava. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 10, s. 6] nebo o všeobecném hlasovacím právu „i pro ženy“ [Volební právo žen a politické strany. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 25, s. 3].

²⁸ Volební právo žen a politické strany. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 25, s. 3.

²⁹ Svolavatelkami byly F. Anýžová, Kuklová-Bezděková, K. Máchová, T. Nováková, F. Plamínková a F. Zeminová [Manifestační politická schůze českých žen pro volební právo. *Ženská revue*. 1905-1906, roč. 1, č. 7, s. 172].

³⁰ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303. Srov. Manifestační schůze žen za všeobecné rovné právo hlasovací. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 26, s. 3.

³¹ Informace o jednotlivých referátech čerpám z článku *Všeženská schůze pro volební právo* publikovaném v *Ženském světě*, který pojednává o akci nejobširněji. Srov. Manifestační schůze žen za všeobecné rovné právo hlasovací. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 26, s. 3 a PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, nestránkováno. V protokolu byl průběh schůze zachycen stručněji než ve výše uvedených člancích.

vala na to, že součástí lidu jsou „*celé šiky žen, bez nichž každá otázka sociální jest polovičatou*“. Mluvila o nutnosti „nápravy“ veřejného i soukromého života, která podle ní byla možná „*pouze za součinnosti obou pohlaví*“.³² Hovořila také o prospěchu všeobecného volebního práva z hlediska národního: „*I v národním ohledu české a německé državy dávno byly by padly, kdyby uskutečněno bylo lidové zastoupení v zákonodárných sborech [...]*“.³³ Máchová se na schůzi vyslovila pro zmíněnou strategii postupných kroků – nejprve volební právo získají muži a ti pak k němu dopomohou ženám.³⁴

Tuto strategii naopak ve své řeči rezolutně odmítla národní socialistka Františka Zeminová. Zatímco představitelky sociálně demokratického ženského hnutí vyslovovaly mužům ve svých člancích a projevech důvěru, Zeminová se na adresu reprezentantů politických stran a mužů obecně vyjadřovala velmi kriticky: „*Všechny strany nás volaly, my přišly, a žalujeme, že žádná nedovedla se ujmouti 28. list. žen a k nim promluvit. – věc, která více státi se nesmí. My vidíme, že dnes práva svého nedobudeme, ale vidíme také, že od mužských slibů nesmíme ničeho očekávati a jestliže si ho nevydobudeme samy, muži nám je nedají. [...] Když vláda ohlásila reformu voleb. řádu, ani jediný orgán, žádná strana neozvala se proti vyloučení žen. Nechceme být více loutky, na něž by muži skládali básně, při nichž by však práva a rovnocennost šlapali.*“³⁵ Ženy by podle ní měly „*okupovat mužské strany a vnášet do nich své ideály a svou otázku*“.³⁶ Za volební právo pro ženy Zeminová argumentovala rovnocenností ženy a muže, pokud jde o práci nebo daně, a také nutností práce žen pro „*zdemokratizování všeho života*“, úpravu zdanění a pojištění a veřejné mravnosti.³⁷

Někde uprostřed stála, pokud jde o prezentaci přístupu mužů a politických reprezentantů k volebnímu právu žen, představitelka občanského ženského hnutí Tereza Nováková. Ve své řeči dávala do protikladu situaci žen dělnických a měšťanských, přičemž tu druhou prezentovala jako horší. Hovořila o tom, že měšťanské ženy „*nemají ve svých mužích zástupce jako ženy dělnické, o nichž muži jejich vyřkli, že práva volebního se jim dostati má*“.³⁸ Mluvila o tom, že ženy „*měšťácké*“ „*musí o každý krok ku předu vésti krutý zápas, [...] o každou školu i universitu [...]*“³⁹ Konstatovala, že ženy chtějí volební právo nejen z důvodu spravedlnosti, ale také, aby mohly pracovat pro dobro. A její argumentace byla opět vsazena do národního rámce: Hovořila o ženách jako o „*polovici národa neméně důležité*“⁴⁰, o tom, že rolnice, živnostnice, obchodnice, učitelky, vysokoškolské studentky „*vykonaly a vykonají mnoho pro naši českou, národní věc*“.⁴¹ Boj žen za vlastní předčení byl vyobrazován jako něco, co je pro Česky charakteristické, co je součástí jejich historie. Inspirací měly být českým ženám nejstarší dějiny, doba husitská a bratrská, které Nováková prezentovala jako období, kdy ženy stály za svým přesvědčením a šly pro ně do vyhnanství, současné české ženy byly představovány jako jejich potomkyně: „*Dokažme, že s nimi neodstěhovala se všecka odvaha, že jsme ještě ty staré*

³² STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

³³ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

³⁴ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

³⁵ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 304.

³⁶ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 304.

³⁷ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 304.

³⁸ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

³⁹ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

⁴⁰ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

⁴¹ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

Češky, že umíme bojovat za národní a lidskou svobodu.“⁴²

V národním duchu se nesl také manifest, který byl na schůzi v prosinci roku 1905 přijat. Adresován byl českému národu. Je v něm poukazováno na to, že z volebního práva má být vyloučena celá polovina národa, a na význam žen pro národ: „*Vážná práce o dobytí občanské svobody nesmí býti zahájena velikou nespravedlivostí k celé polovině národa, k té polovině, jež v nejtěžších dobách udržela jazyk náš a jeho svéráznost a svojí vytrvalostí a láskou podepřela, jejíž vroucnost, nadšení a obětavost, praktický smysl a odborné znalosti nemohou než býti na prospěch veřejnému životu našeho národa.*“⁴³ Manifest končí následujícím apelem: „*Mužové čeští, vás vážně a důrazně voláme, abyste nás, českých žen, se zastavili, vámi volené zástupce vyzýváme, aby jako jednu z prvních povinností přijali, získati i pro ženy všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo do všech sborů samosprávných i zákonodárných. Neukládáme jim tímto nových povinností, chceme jen, aby slova jejich vlastních programů stala se činy; jinak nevěříme v jejich poctivost, pokrokovost a spravedlnost!*“⁴⁴

Pokud jde o ony programové dokumenty českých politických stran, ne vždy nám o oficiálním postoji dané strany k volebnímu právu žen ve sledovaném období poskytují jasnou představu. Je to mimo jiné proto, že z textů, ve kterých se operuje s pojmem „všeobecné volební právo“, není vždy jednoznačně zřejmé, zda je termínem myšleno volební právo pro muže i ženy nebo pouze volební právo mužů. Sociální demokraté volební právo pro ženy v programu měli. V programovém dokumentu přijatém na celorakouském sjezdu v Hainfeldu nalezneme v souvislosti s volebním právem následující formulaci: „*Aniž by se nějak klamala o ceně parlamentarismu, formy moderního třídního panství, bude se [Sociálně demokratická dělnická strana v Rakousku – J. G.] domáhat všeobecného, rovného a přímého práva volebního bez rozdílu pohlaví do všech zastupitelských sborů (...) jako důležitého prostředku agitace a organizace.*“⁴⁵ Národní socialisté měli rovné volební právo pro obě pohlaví výslovně uvedeno již ve svém prvním stranickém programu z roku 1898, kde se dočteme: „*Provedeno budiž všeobecné, rovné přímé a tajné hlasovací právo pro každého dospělého bez rozdílu pohlaví do všech sborů zastupitelských.*“⁴⁶ V programu se také uvádí: „*Žena budiž ve všech [podtrženo v originále – J. G.] směrech postavena na roveň muži.*“⁴⁷ Česká strana radikálně pokroková měla volební právo pro ženy již v prvním programovém dokumentu z roku 1897 [Malínská 2007: 245]. Požadavek volebního práva pro ženy jasně vyplývá také z programu České strany pokrokové z roku 1907, strana v něm deklaruje, že je pro všeobecné, rovné, přímé a tajné právo hlasovací s tím, že dále je výslovně uvedeno: „*Žena budiž muži na roveň postavena kulturně, právně a politicky.*“⁴⁸

⁴² STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 303.

⁴³ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 304.

⁴⁴ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 304.

⁴⁵ Politický program, který přijal sjezd Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku – 1888, 30. prosinec – 1889, 1. leden, Hainfeld. In PROKŠ, P. (eds.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 1999, s. 28. ISBN 80-85268-88-4.

⁴⁶ První program národně-sociální strany (tzv. Klofáčův) přijatý na I. řádném sjezdu strany v Praze, 1898, 15. 4. In HARNA, J. (eds.). *Politické programy českého národního socialismu 1897-1948*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, s. 37. ISBN 80-85268-79-5.

⁴⁷ První program národně-sociální strany (tzv. Klofáčův) přijatý na I. řádném sjezdu strany v Praze, 1898, 15. 4. In HARNA, J. (eds.). *Politické programy českého národního socialismu 1897-1948*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, s. 37. ISBN 80-85268-79-5.

⁴⁸ Program České strany pokrokové (1907). In HARNA, J.; KUČERA M. (eds.). *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2010, s. 164. ISBN 978-80-7286-174-3. K zapojení

3. „Všeobecné hlasovací právo – mužů“⁴⁹

Vládní návrhy na volební opravu, rušící kuriový systém a zavádějící rovné volební právo pro muže, byly v poslanecké sněmovně rakouské říšské rady představeny tehdejšími ministerským předsedou Gautschem 23. února 1906 [Jenks 1950: 48-9]. Ukázkou toho, jak byly návrhy prezentovány v sociálně demokratickém ženském hnutí, je úvodník z Ženského listu z 15. března 1905, nesoucí název *Volební oprava podána*. Na jedné straně zde vidíme poukaz na to, že vládní osnova není ideální – mimo jiné proto, že nedává volební právo ženám; autorka článku odmítá, že by ženy neměly „dostatečné porozumění“ pro veřejný život, a konstatuje, že politická výchova chybí nejen ženám, ale také velkému počtu mužů a ti volební právo dostanou; za viníky vyloučení žen z volebního práva jsou zde označeni kromě vlády „*poslanci mešťáctí*“, resp. „*vrstvy, jež dnes rozhodují*“.⁵⁰ Autorka konstatuje, že boj žen za volební právo nekončí, a upozorňuje, že ženy od sociálně demokratických poslanců očekávají, že v boji za volební právo žen „*i své povinnosti dostojí*“ – opět zde tedy nalézáme zdůraznění nutnosti postupných kroků, pokud jde o volební právo žen.⁵¹ Celkově je však reforma v článku prezentována jako „*krok ku předu*“, a to proto, že ruší kurie a s nimi výsady majetných tříd; slovy autorky reforma odstraňuje „*zlaté tele*“, jak je zde označen volební census.⁵²

Dělnice byly v sociálně demokratickém Ženském listě vyzývány k tomu, aby volební opravu aktivně podporovaly; podpora reformy byla prezentována nikoli pouze jako vyjádření loajality sociálně demokratickým mužům, ale jako něco, co je v zájmu žen a jejich vlastního volebního práva. Autorka textu *Májová oslava* vybízela ženy k účasti na oslavách prvního máje roku 1906 těmito slovy: „*Svojí četnou účastí dosvědčíte, že i vám jde o uskutečnění všeobecného, rovného práva hlasovacího a že i s vámi musí být při požadavku tom počítáno.*“⁵³ A dále psala: „*Sem s volební opravou, to musí se státi i heslem nás žen!*“⁵⁴ V sociálně demokratickém ženském tisku byla deklarována ochota žen přistoupit na podporu volební reformy i k radikálnějšímu opatření: „*Nedojde-li ku provedení volební reformy, bude muset dělnictvo a spolu též i ženy sáhnouti ku zbrani, a tou jest – všeobecná stávka.*“⁵⁵

Jak na vládní návrhy volební reformy reagovaly představitelky národně sociálního a občanského ženského hnutí? Základem jejich diskursu byla kritika nezařazení volebního práva žen do vládní osnovy a kritika označování volební opravy za reformu zavádějící všeobecné rovné volební právo. „*Všeobecné, rovné, přímé a tajné právo volební psáno bylo na praporu, který všechny svobodomyšlné strany rozvinuly za ruchu na podzim 1905. A nyní má všeobecnost a rovnost býti dána v šanc*“, píše se například v Ženském světě těsně po podání návrhu na říšskou radu.⁵⁶ Kriticky jsou z tohoto hlediska hodnoceny i dosavadní projevy poslanců k volební opravě – „*tolik horlily proti stavovským a národním křivdám, jež reforma by způsobila*“, ale „*křivda páchaná na celé polovině všech rakouských národů*

jednotlivých stran do politického systému viz [MALÍŘ, MAREK 2005].

⁴⁹ Formulaci použila v Ženském obzoru Marie Sedláčková [SEDLÁČKOVÁ, Marie. Všeobecné hlasovací právo mužů. *Ženský obzor*. 1906-1907, roč. 6, č. 7-8, s. 97].

⁵⁰ Volební oprava podána. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 6, s. 1.

⁵¹ Volební oprava podána. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 6, s. 2.

⁵² Volební oprava podána. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 6, s. 1.

⁵³ Májová oslava, *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 9, s. 2.

⁵⁴ Májová oslava, *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 9, s. 2.

⁵⁵ Ženy, připravme se k hromadné politické stávce. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 15, s. 1.

⁵⁶ Volební právo žen. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 6, s. 75.

zmíněna byla jen několika slovy“.⁵⁷

Představitelky občanského a národně sociálního ženského hnutí svolaly k vládní předloze volební opravy protestní schůzi; akce se konala 18. března na pražském Žofíně, pořádal ji Výbor pro volební právo žen, Ústřední spolek žen českých a Ženský klub český [Malínská 2009: 40].⁵⁸ V ženském tisku spojeném s občanským ženským hnutím je schůze prezentována jako vyslovení jasného nesouhlasu s nezařazením volebního práva žen do reformy. Podle Olgy Stránské-Absolonové, která o akci obsírně pojednala v Ženském světě, byla schůze „*ohlasem veškerých do hloubi uražených žen*“;⁵⁹ Ženské listy psaly o tom, že se zde „*řečmi plnými ohně*“ protestovalo proti „*do očí bijícímu bezpráví*“ a že projevy vyzněly v „*mohutný apel k vládě, aby bezpráví po věky na ženě páchané bylo co nejdřív odstraněno*“.⁶⁰

Pojetí všeobecnosti omezené pouze na muže bylo na schůzi zásadně odmítnuto: Tereza Nováková konstatovala, že ženy očekávaly, že „*vláda podá návrh na volební právo skutečně všeobecné; pro toto zúčastnily se všech projevů*“.⁶¹ Kritizovala nedostatek pozornosti věnovaný volebnímu právu žen ze strany mužů: „*Mužové všech národů rakouských, všech stran a stavů se bouří pro nevšeobecnost svého práva. O vyloučení žen nezmiňuje se nikdo*“.⁶² Tázala se, proč by neměly volit lékařky, učitelky, obchodnice nebo dělnice, když jejich mužští kolegové podle návrhu volit mohou. K tématu všeobecnosti omezené pouze na muže se na schůzi vyjadřovala také řečnice Stibalová, hovořící za studentky: „*Ženám vytýká se též nedostatek logiky v úsudku; ale od strůjců nynější volební opravy sotva bychom si mohli vzít vzor pro logické závěry. Neboť: žádá-li toho nutnost doby, aby zastupitelstva lidských řádů postavila se do stěžejí všeobecného, rovného práva, proč se tedy nezavádí všeobecné, rovné právo volební?*“⁶³ Volební reformu v této souvislosti označila za padělek prodávaný pod cizí firmou.⁶⁴

Nezařazení volebního práva žen do reformy kritizovala na schůzi rovněž národní socialistka Zeminová: „*Jsou-li v Rakousku zloději, pak jsou to ti lidé, kteří dělají zákony, kterými ženy jsou o své právo oloupeny*“.⁶⁵ Zeminová tvrdila, že kdyby se jedinec k jedinci zachoval

⁵⁷ Volební právo žen. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 6, s. 75.

⁵⁸ Jejimi svolavatelkami byly učitelka F. Anýžová, předsedkyně Ženského klubu Kuklová-Bezděková, spisovatelka T. Nováková, učitelka M. Tůmová a zástupkyně národně sociálních žen F. Zeminová. PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z protestní schůze žen konané 18. 3. 1906 na Žofíně, přírůstkové č. 22/76, s. 1.

⁵⁹ STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 6, s. 85.

⁶⁰ Volební právo žen. *Ženské listy*. 1906, roč. 34, č. 4, s. 71 Srov. Volební právo žen. *Ženské listy*. 1906, roč. 34, č. 11, s. 208.

⁶¹ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 3.

⁶² PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 3.

⁶³ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 7-8.

⁶⁴ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 8. Diskursu představitelky občanského a národně sociálního ženského hnutí k volební reformě sice dominovala kritika pojetí všeobecnosti vztahujícího se pouze na muže, ony samy však – podobně jako reprezentantky sociálně demokratického ženského hnutí – v určitých souvislostech používaly pojmenování „všeobecné volební právo“ ve smyslu volebního práva pro muže; v některých případech význam termínu není z kontextu jasný; v dalších případech byl termín „všeobecné volební právo“ nebo „všeobecné hlasovací právo“ doprovázen doplňujícími přívlastky (pro muže, pro muže i ženy apod.).

⁶⁵ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen

takovým způsobem jako vláda k ženám, „*mohl by být žalován pro urážku na cti*“,⁶⁶ a navrhla obžalobu Gautschovy vlády pro urážku na cti žen.⁶⁷ Zeminová zde poukázala také na skutečnost, že návrhy volební reformy sice přiznávaly volební právo pouze mužům, ale ženy zároveň nebyly zmíněny mezi kategoriemi osob, které volit nesmí: „*Nestály jsme vládě ani za to, aby nás vyjmenovala mezi vyloučenými z práva volebního*“⁶⁸. Marie Tůmová na schůzi vyzvala přítomného poslance Klofáče, aby jménem zúčastněných vyjádřil „*upřímné politování*“ všem, kterým na říšské radě i mimo ni „*je směšným výkřik po spravedlnosti*“.⁶⁹

Součástí diskursu k volební reformě bylo rovněž vyvracení tehdejších nejčastějších námitek proti volebnímu právu pro ženy. Jednou z nich byla obava z „klerikalismu“, resp. konstatování, že ženy by volily „zpátečnický“. Tereza Nováková také při vyvracení této námítky pracovala s obrazy z české historie: hovořila o Čechách jako o „*vlasti exulantů, Husitů a Českých bratří*“ a českou ženu prezentovala jako podporovatelku svobody – „*je nemožno, aby žena česká svobodu porazila; bude ji zvedat, neboť stopy historií zanechané jsou krvavé, trvalé*“.⁷⁰

Řečnice na protestní schůzi v březnu roku 1906 upozorňovaly na nepoměr mezi povinnostmi a právy žen, poukazovalo se na to, že ženy stejně jako každý jiný člen společnosti přispívají k udržení státu „*svým jměním, prací i svými životy*“.⁷¹ Volební právo bylo chápáno jako prostředek reprezentace – Františka Zeminová poukazovala na to, že ženy podléhají zákonům, na jejichž tvorbě se vzhledem k tomu, že jsou vyloučeny z volebního práva, nemohou podílet: „*Mužové rozhodovali posud sami o zákonech, ať tedy pro ně platí*“.⁷²

Jak již bylo řečeno, představitelky sociálně demokratického ženského hnutí prezentovaly zavedení volebního práva pro ženy jako logický důsledek získání volebního práva pro dělnické muže, jako něco, co bude následovat po volební reformě. V diskursu reprezentantek občanského a národně sociálního ženského hnutí naopak vidíme apel na to, aby bylo volební právo pro ženy zařazeno přímo do připravované volební reformy. Zeminová se na schůzi vyjádřila v tom smyslu, že žena „*nechce čekat, až muž dosáhne svého práva, aby i jí je pak dobýval; chce sama se oň bít*“.⁷³

Rezoluce, která byla na schůzi přijata, vyzývala české poslance, aby se českých žen „*slovem i skutkem zastali proti bezpráví, kterým by byly sníženy na roveň zločincům, kdyby měly být vyloučeny z volebního práva*“ a aby hlasovali za „*skutečně rovné, přímé volební právo zachovalých plnoletých žen s muži*“. Svoboda národa a svoboda ženy tu byly prezento-

konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 6.

⁶⁶ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 6.

⁶⁷ STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*, 1906, roč. 10, č. 8, s. 102.

⁶⁸ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 5. V protokolu je konstatování uvedeno v závorkách.

⁶⁹ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 9.

⁷⁰ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 3-4.

⁷¹ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 7.

⁷² PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 5.

⁷³ PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, s. 6.

vány jako spojené nádoby a vážnost k ženám byla vyobrazována jako něco, co je Slovanům vlastní: „*Statisíce žen čekají skalopevně, že zajisté slovanští poslanci, pamětlivi té vážnosti k ženám, která vždy ku cti byla předkům našim, a vědomi sobě i toho, že národ, v němž jsou ženy v porobě, sám není hoden svobody, jednohlasně pronesou rozhodnutí spravedlivé, aby ženy měly rovné všeobecné právo volební s muži.*“⁷⁴

4. „Všeobecné volební právo“ a „volební právo žen“

Na konci března roku 1906 bylo jednání o vládních návrzích reformy přesunuto do speciálního výboru, který se volební opravou zabýval až do října; počet členů výboru byl stanoven na 49. Více než dvacet stran mělo ve výboru nejméně jednoho zástupce, zasedalo zde osm představitelů českých politických stran [Jenks 1950: 52-53]. Otázce volebního práva pro ženy bylo v průběhu projednávání reformy věnováno skutečně minimum pozornosti. Během prvního čtení vládních návrhů v plénu poslanecké sněmovny v březnu 1906 český národní socialista Václav Klofáč oznámil, že jeho strana navrhne, aby se volební právo vztahovalo také na ženy. Návrh na přiznání volebního práva ženám pak ve výboru pro volební opravu podal 12. září 1906 jeho stranický kolega Václav Choc. Mladočech Hrubý protestoval ve výboru proti tomu, že reforma vylučuje z volebního práva ty ženy, které je podle starého systému měly; jako náhradu Hrubý navrhl přiznat volební právo ženám, jež disponovaly příjmem nejméně 1 000 korun nebo se samostatně staraly o obchod či hospodářství. Návrhy se ve výboru shledaly pouze s malou podporou. Poslanec Kaiser se vyjádřil pro zachování stávajících volebních práv žen, odmítl však Hrubého návrh na tisíci-korunový census s tím, že reforma podobná opatření nepřipouští; zástupce sociální demokracie Viktor Adler se postavil proti Hrubého návrhu s tím, že by bohaté ženy zvýhodňoval proti ženám dělnickým, a prohlásil, že bude hlasovat pro Chocův návrh, přestože podle něj neměl šanci na úspěch. [Jenks 1950: 102-103]⁷⁵ Ani jeden z návrhů na volební právo pro ženy nebyl schválen; pro návrh poslance Choce hlasovalo pouze pět členů výboru, podle informací z Ženského světa to byli vedle Choce mladočeští poslanci Kramář, Hrubý a Čipera a sociální demokrat Adler.⁷⁶

Zástupce vlády ministr vnitra Bienert se měl při projednávání otázky volebního práva žen vyjádřit v tom smyslu, že všeobecné volební právo neznámá nutně také volební právo pro ženy. Plán poslance Hrubého podle něj měl určité ospravedlnění, odmítl ho však s tím, že by bylo nesprávné zavádět finanční podmínky pro ženy, nejsou-li žádné pro muže. Upozorňoval také zástupce volebního práva pro ženy, aby si uvědomili, že přiznání aktivního volebního práva ženám by znamenalo také volební právo pasivní. [Jenks 1950: 103-104] Ministr měl poukazovat na to, že je zbytečné zdržovat a znesnadňovat už tak složité jednání něčím, co nezavedly ani mnohé státy, které již všeobecné a rovné volební právo dávno mají, a také na to, že ženy neplní vojenskou povinnost.⁷⁷

Námítky pronesené proti volebnímu právu žen ve výboru pro volební opravu, ze-

⁷⁴ STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 8, s. 102.

⁷⁵ Srov. Volební právo žen. *Ženské listy*. 1906, roč. 34, č. 11, s. 208 nebo Volební právo žen ve výboru pro volební opravu. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 16, s. 217.

⁷⁶ Volební právo žen ve výboru pro volební opravu. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 16, s. 217.

⁷⁷ Volební právo žen ve výboru pro volební opravu. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 16, s. 217.

jména námitky ministra vnitra⁷⁸, se staly předmětem kritiky v ženském tisku. V Ženském světě, spojeném s občanským ženským hnutím, byly výše uvedené Bienerthovy argumenty glosovány následujícími slovy: „*Tak známé jsou to melodie státnické! Aby nebylo průtahů s právem jedněch, nejmocnějších, učiní se křivda druhým, jež se nemohou ve své politické bezmoci ozvat! Aby se omluvila vlastní nepokrokovost, poukáže se k státům nenejpokročilejším, kde volební právo žen již jest, nýbrž k těm, kde není! Aby snad jen některé občanky nedostaly kousek práva, nedá se žádné nic! Když již nelze strašiti ženou ve škole, na univerzitě, na klinice, počne se jí strašiti v parlamentě!*“⁷⁹

Jednání ve výboru pro volební opravu a námitky vlády proti volebnímu právu žen se staly též předmětem schůze žen svolané organizací národně sociální strany na 30. září 1906 na pražský Žofín. Výsledkem byla rezoluce, jejímž prostřednictvím se účastníci a účastnice schůze obraceli „*varovným hlasem k vládě*“, aby otázku politické rovnoprávnosti a aktivní i pasivní volební právo pro ženy nezavrhovala „*tak příkře a bezdůvodně*“. V rezoluci byla odmítnuta častá námitka proti volebnímu právu žen, a to ta, že ženy nekonají vojenskou povinnost, bylo zde poukázáno na to, že ačkoli sotva každý pátý muž je vojákem, volební právo by měli mít všichni muži; argumentovalo se tím, že matky nakonec přinášejí militarismu větší oběti než sami muži. Rezoluce vyjadřovala „nejhlubší politování“ nad projednáváním osnovy ve výboru pro volební opravu; poslanci Chocovi byl vyjádřen dík, jeho jednání ve výboru bylo označeno za „*spravedlivé, mužné a demokratické*“; kritika naopak směřovala k sociální demokracii: „*Poslance dra Adlera žádáme, aby nezrazoval nadál program své strany [,] a doufáme, že snad konečně se probudí i ženské organizace sociálně demokratické a donutí svého zástupce k poctivě demokratickému jednání.*“⁸⁰

Reakce na jednání výboru pro volební opravu a stanovisko vlády k volebnímu právu žen byly též jedním z bodů programu schůze pořádané Výborem pro volební právo žen 11. listopadu 1906.⁸¹ Františka Plamínková zde v návaznosti na námitku ministra Bienertha týkající se pasivního volebního práva odmítla, že by volitelnost žen byla něčím nežádoucím, jak ji prezentoval ministr vnitra; podle Plamínkové by účast vzdělaných žen v současném parlamentu pro něj neznamenal „*zkázu*“, ale naopak „*mravní obrození*“.⁸² V rezoluci sice účastnice schůze žádaly, aby vláda rozšířila volební právo na ženy „*již v tomto zákoně*“. Zároveň však text rezoluce ukazuje, že si uvědomovaly nepravděpodobnost této možnosti – je zde obsažen také požadavek přijetí „*resolučního návrhu*“, který by vyzýval vládu k zahájení přípravných kroků k předložení návrhu zákona o volebním právu žen.⁸³

Zatímco na schůzi představitelk národně sociálního ženského hnutí se v souvislosti Chocovým s návrhem na zařazení volebního práva pro ženy do reformy hovořilo o „*spravedlivém, mužném a demokratickém*“ jednání tohoto poslance, reprezentantky sociálně demokratického ženského hnutí prezentovaly toto úsilí negativně, jako něco, co volební reformu ohrožuje. Ženský list psal o tom, že poslanec Choc „*dobře věděl*“, že jeho návrh je v dnešní době nesplnitelný, znovu se zde hovořilo o nutnosti získat nejprve volební prá-

⁷⁸ V Ženském světě se píše, že ministr Bienerth hovořil ve výboru „[n]ejzábavněji a pro nás ženy nejpoučněji“ [Volební právo žen ve výboru pro volební opravu. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 16, s. 217].

⁷⁹ Volební právo žen ve výboru pro volební opravu. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 16, s. 217.

⁸⁰ O.S.A. Schůze žen národně sociálních o volební opravě. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 17, s. 226-227.

⁸¹ O.S.A. Výbor pro volební právo žen. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 20, s. 259.

⁸² O.S.A. Výbor pro volební právo žen. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 20, s. 260.

⁸³ O.S.A. Výbor pro volební právo žen. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 20, s. 260.

vo pro muže.⁸⁴ V jiném z textů v Ženském listě se píše: „Nepřátelé volební reformy, jinak přátelé volebního práva žen, Kaiser⁸⁵ a Choc, přičiňovali se ku zmaření volební reformy.“⁸⁶ A v souvislosti se schvalováním osnovy ve sněmovně se v tomtéž textu uvádí: „Můžeme očekávat, že i tu se najdou nepřátelé volební reformy, však jedno jest jisto, že i tento nepřátelský hlas bude umlčen a že padnou hanebné dosud stávající volební kurie“.⁸⁷ V rezoluci přijaté na schůzi sociálně demokratických žen 11. listopadu 1906 je právě volební reforma, zavádějící volební právo pouze pro muže, prezentována jako správný krok směrem k volebnímu právu žen: „Naopak ve volební reformě mařící výsady šlechty a bohatství aspoň pro říšskou radu přes její nedostatky vidíme veliký pokrok, jehož uzákoněním o značný kus cesty se přiblížíme k úplné rovnosti volebního práva a k jeho rozšíření i na ženy.“⁸⁸

5. „Vítězství soudruhů našich je i vítězstvím našim.“⁸⁹

V poslanecké sněmovně byla volební reforma přijata 1. prosince 1906, v horní komoře parlamentu pak 21. ledna následujícího roku; ke schválení císařem došlo 26. ledna 1907 [Jenks 1950: 62–64]. Volby do poslanecké sněmovny říšské rady, v nichž se poprvé mělo volit podle nových pravidel, byly vypsaný na 14. a 23. 5. 1907.

V Ženském obzoru byla v únoru roku 1907 volební reforma prezentována jako pokrok na cestě k demokracii ovšem s poukazem na to, že cesta není u konce: „Ústavní převrat je vykonán, kapitola prvních 50 let ústavního vývoje říše rakouské je dokončena vítězstvím všeobecného hlasovacího práva – mužů.“ Autorka článku vyjadřuje svou víru v to, že rakouské volební právo „prodělá ještě jedenkrát nový převrat od základu, převrat, kterým se přizná všem zletilým ženám totéž volební právo, které náleží mužům.“⁹⁰

V diskursu představitelky sociálně demokratického ženského hnutí vidíme poté, co bylo o reformě rozhodnuto, již také důraznější kritiku skutečnosti, že se volební právo do říšské rady týká pouze mužů. Autorka textu *Volební oprava a ženy* z ledna roku 1907 například tvrdila: „Každému muži přiznáno právo hlasovací, ženě odepřeno. Co znamená tento stav? Nic jiného, než že žena ve státě rakouském považována jest za méněcennou, podružnou, neschopnou.“⁹¹ Autorka poukazovala na to, že reforma sice ruší privilegia rodu, majetku a vzdělání, ale že stále existuje „privilegovaný parlament rodový“ a hovořila o nutnosti pokračovat v boji: „Ne, my nevzdáváme se boje za všeobecné právo hlasovací tím, že domohla se jej jedna část lidstva – muži, nikoliv, naší povinností jest, zahájit boj ten tím usilovněji.“⁹²

Od počátku roku 1907 tvořila významnou součást obsahu sociálně demokratického ženského tisku agitace za úspěch sociálních demokratů v květnových volbách do poslanecké sněmovny říšské rady, což bylo plně v souladu s tím, jak představitelky sociálně demokratic-

⁸⁴ Volební právo žen v Rakousku. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 21, s. 5.

⁸⁵ Poslanec Kaiser se ve výboru pro volební opravu vyjadřoval pro zachování omezeného volebního práva žen, které platilo před přijetím reformy [Jenks 1950: 13].

⁸⁶ Volební reforma ve výboru skoncována. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 23, s. 7.

⁸⁷ Volební reforma ve výboru skoncována. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 23, s. 7.

⁸⁸ Stanovisko sociálně demokratických žen k volební reformě. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 24, s. 4.

⁸⁹ Náš prapor nad Čechami vlaje! *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 11, s. 1.

⁹⁰ SEDLÁČKOVÁ, Marie. Všeobecné hlasovací právo mužů. *Ženský obzor*. 1906–1907, roč. 6, č. 7–8, s. 97.

⁹¹ Volební oprava a ženy. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 3, s. 1.

⁹² Volební oprava a ženy. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 3, s. 1.

kého ženského hnutí reformu a její význam pro ženy prezentovaly v době jejího projednávání. Sociálně demokratický ženský tisk vyzýval ženy, aby se celou silou zasadily o vítězství sociální demokracie, a poukazoval na to, že i bez volebního práva mohou ženy pro stranu pracovat. Úspěch sociálních demokratů ve volbách byl prezentován jako vítězství pro ženy. „Ženy, když bojujete se sociální demokracií, bojujete zároveň za lidská práva ženy,“ dočteme se například v textu *Všichni proti nám a my sami proti všem* z konce ledna roku 1907.⁹³ „Přičiňme se o vítězství socialismu při volbách, neboť tím zvítězí i naše požadavky“, píše se v jiném z textů v *Ženském listě*.⁹⁴ „Budme bdělé i my ženy proletářské při nastávajících volbách do říšské rady, aby počet poslanců sociálně demokratických byl četný, neboť tím blíží jsme i my ženy našim tužbám“, píše se v dalším z textů.⁹⁵

Povinnost sociálních demokratů zasazovat se nyní o volební právo žen byla v druhé polovině prosince roku 1906, tedy již poté, co byla reforma schválena poslaneckou sněmovnou, deklarována v resoluci přijaté na sjezdu v Praze na Vinohradech: „Jelikož v osnově nového zákona volebního je pominuto právo žen, jimž takto upřeno politické právo hlasovací vůbec, žádáme jménem sociálně demokratických žen, aby strana a případně zvolení poslanci se vším úsilím právo to pro ženy žádali a všechno vykonali, abychom ho dosáhli. Všeobecné právo hlasovací bude jen tehdy všeobecným, až vztahovati se bude též na ženy, až i ony budou míti vliv na utváření zákonů, které až do dnes byly konány bez nich proti nim.“⁹⁶

V článku *Žena důležitým činitelem v politice* z května roku 1907 nalezneme také mírnou kritiku sociálních demokratů za to, že údajně politickou činnost žen nedostatečně podporují: „Kdo by z našich soudruhů se domníval, že politiku možno provozovat bez žen, nevyzval se dosud z předsudků měšťáckých.“⁹⁷ Podle autorky pasivní přístup soudruhů k dělnickému boji žen poškozuje samotnou stranu, protože se tak dělnické ženy mohou dostat „do vleku“ „měšťáckého ženského hnutí“, které je proti třídnímu převratu.⁹⁸

V souladu s tím, jak představitelky sociálně demokratického ženského hnutí prezentovaly cestu k dosažení volebního práva žen – tedy že nejprve je nutné získat volební právo pro muže a ti k němu následně dopomohou ženám – byl po reformě také apel na muže, aby nyní nezapomněli svůj závazek splnit. V textu *Volební právo žen a sociálně demokratická strana* z dubna roku 1907 se v této souvislosti píše, že „[d]nes, kdy není více překážek překonati za volební právo, dnes [,] kdy všeobecné právo hlasovací je skutkem pro muže, musí požadavek hlasovacího práva žen státi se praktickým bodem politiky našich soudruhů na radě říšské.“⁹⁹

6. Závěr

Představitelky občanského, národně sociálního i sociálně demokratického českého ženského hnutí v Čechách deklarovaly ve sledovaném období, tedy mezi lety 1905 a 1907, voleb-

⁹³ *Všichni proti nám a my sami proti všem*. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 3, s. 2.

⁹⁴ K volebnímu boji ženy. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 8, s. 4.

⁹⁵ Zájem dělnic k říšským volbám. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 9, s. 2.

⁹⁶ Resoluce o volebním právu žen [Politické resoluce, které přijal VII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1906, 22. – 25. prosinec, Praha – Vinohrady. In In PROKŠ, P. (eds.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 1999, s. 66. ISBN 80-85268-88-4.

⁹⁷ *Žena důležitým činitelem v politice*. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 11, s. 2.

⁹⁸ *Žena důležitým činitelem v politice*. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 11, s. 2.

⁹⁹ *Volební právo žen a sociálně demokratická strana*. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 8, s. 1.

ní právo pro ženy do zákonodárných a samosprávných sborů jako jeden ze svých cílů. Významnou součástí jejich diskursu k připravované volební reformě do poslanecké sněmovny rakouské říšské rady tvořila od konce roku 1905 kritika skutečnosti, že reforma přisuzující rovné volební právo mužům starším 24 let, je prezentována jako zavedení rovného a všeobecného volební práva. Představitelky všech zmíněných proudů ženského hnutí kritizovaly takové pojetí všeobecnosti a hovořily o tom, že volební právo bude skutečně všeobecné až tehdy, když se bude vztahovat také na ženy.

Míra pozornosti věnovaná nezařazení volebního práva žen do reformy a význam, který byl tomuto faktu přisuzován při celkovém hodnocení reformy, však byly jiné u představitelk občanského a národně sociálního ženského hnutí na jedné straně a reprezentantek sociálně demokratického ženského hnutí na straně druhé: Ty první prezentovaly nezařazení volebního práva pro ženy do reformy jako skutečnost jednoznačně negativní, přičemž kritika tohoto faktu tvořila základ jejich diskursu k reformě, součástí diskursu bylo také vyvracení námitek proti volebnímu právu žen, argumentace za jeho přiznání, která byla zasazena do národního rámce, a pozitivní hodnocení ojedinělých pokusů poslanců o zařazení volebního práva pro ženy do reformy. Tyto pokusy byly naopak kritizovány představitelkami sociálně demokratického ženského hnutí. Základem jejich diskursu k volební opravě bylo pozitivní hodnocení skutečnosti, že reforma rušila do té doby existující kuriový volební systém. Tento fakt byl určující pro to, jak reprezentantky sociálně demokratického ženského hnutí hodnotily reformu jako celek, konec kuriového systému přitom prezentovaly také jako nejefektivnější možnou cestu k dosažení volebního práva pro ženy.

PRAMENY A LITERATURA:

Archivní prameny:

PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z veřejné schůze žen konané dne 10. prosince 1905 v Národním domě na Vinohradech, přírůstkové č. 22/76, nestránkováno.

PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protokol z protestní schůze žen konané 18. 3. 1906 na Žofíně, přírůstkové č. 22/76, 9 s.

Dobový tisk:

28. listopad 1905. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 25, s. 1-2.

Dvacáté století. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 22, s. 1-2.

K volebnímu boji ženy. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 8, s. 4.

Manifestační schůze žen za všeobecné rovné právo hlasovací. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 26, s. 3-4.

Manifestační politická schůze českých žen pro volební právo. *Ženská revue*. 1905-1906, roč. 1, č. 7, s. 169-172.

Májová oslava, *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 9, s. 2.

Náš prapor nad Čechami vlaje! *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 11, s. 1.

- O.S.A. Schůze žen národně sociálních o volební opravě. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 17, s. 226-227.
- O.S.A. Výbor pro volební právo žen. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 20, s. 259-260.
- SEDLÁČKOVÁ, Marie. Všeobecné hlasovací právo mužů. *Ženský obzor*. 1906-1907, roč. 6, č. 7-8, s. 97-99.
- Sedmnáctá májová oslava. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 10, s. 6.
- Schůze a manifestace. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 21, s. 288-290.
- SLAVÍK, Vladimír. Volební právo žen u nás. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 15, s. 202-203.
- Stanovisko sociálně demokratických žen k volební reformě. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 24, s. 3-4.
- STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 6, s. 85-86.
- STRÁNSKÁ, Olga. Protestní schůze za volební právo. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 8, s. 101-102.
- STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*. 1905, roč. 9, č. 22, s. 302-304.
- Volební oprava a ženy. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 3, s. 1-2.
- Volební oprava podána. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 6, s. 1.
- Volební právo žen a sociálně demokratická strana. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 8, s. 1.
- Volební právo žen ve výboru pro volební opravu. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 16, s. 217.
- Volební právo žen. *Ženské listy*. 1906, roč. 34, č. 4, s. 71.
- Volební právo žen. *Ženské listy*. 1906, roč. 34, č. 11, s. 208.
- Volební právo žen. *Ženský list*. 1909, roč. 19, č. 4, s. 2-3.
- Volební právo žen. *Ženský svět*. 1906, roč. 10, č. 6, s. 74-75.
- Volební právo žen a politické strany. *Ženský list*. 1905, roč. 14, č. 25, s. 2-3.
- Volební právo žen v Rakousku. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 21, s. 5.
- Volební reforma ve výboru skončována. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 23, s. 7.
- Všichni proti nám a my sami proti všem. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 3, s. 2.
- Zájem dělnic k říšským volbám. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 9, s. 2-3.
- Žena důležitým činitelem v politice. *Ženský list*. 1907, roč. 16, č. 11, s. 1-2.
- Ženy, připravme se k hromadné politické stávce. *Ženský list*. 1906, roč. 15, č. 15, s. 1.

Dokumenty:

- Politický program, který přijal sjezd Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku – 1888, 30. prosinec – 1889, 1. leden, Hainfeld. In PROKŠ, P. (eds.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 1999, s. 28-36. ISBN 80-85268-88-4.
- Program České strany pokrokové (1907). In HARNA, J.; KUČERA, M. (eds.). *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896-1920*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2010, s. 164-166. ISBN 978-80-7286-174-3.
- První program národně-sociální strany (tzv. Klofáčův) přijatý na I. řádném sjezdu strany v Praze, 1898, 15. 4. In HARNA, J. (eds.). *Politické programy českého národního socialismu 1897-1948*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, s. 36-39. ISBN 80-85268-79-5.
- Resoluce o volebním právu žen [Politické resoluce, které přijal VII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1906, 22. – 25. prosinec, Praha – Vinohrady. In PROKŠ, P. (eds.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 1999, s. 66. ISBN 80-85268-88-4.

Volební řád pro radu říšskou, čl. II, § 8. In *Nový volební řád pro radu říšskou na základě všeobecného práva hlasovacího s císařským patentem ze dne 30. ledna 1907 a se změnami základních zákonů státních o zastupitelstvu říšském a o volbách členů do rady říšské: Nový zákon o trestních ustanoveních pro ochranu svobody volební a shromažďovací*. Praha: Ed. Grégr a syn, 1907. 84, 4 s.

Literatura:

- BADER ZAAR, B. (1998). From Corporate to Individual Representation: The Electoral Systems in Austria 1861-1918. In ROMANELLI R. (eds.). *How Did They Become Voters? The History Of Franchise in Modern European Representational Systems*. 1st ed. The Hague: Kluwer Law International, s. 295-339. ISBN 9041110127.
- BOCK, G. (1989). *Challenging Dichotomies: Theoretical and Historical Perspectives on Women's Studies in the Humanities and Social Sciences*. 2nd ed. Florence: European University Institute. 30 s.
- KELLY, J. (1984). *Women, History and Theory*. 1st ed. Chicago, London: The University of Chicago Press, ISBN 0-226-43028-6.
- LERNER, G. (1975). Placing Women in History: Definitions and Challenges. *Feminist Studies*. Vol. 3, no. 1, s. 5-14.
- MALEČKOVÁ, J. (2004). The Emancipation of Women for the Benefit of the Nation: The Czech Women's Movement. In Paletschek, S. – Pietrow-Ennker, B. (eds.). *Women's Emancipation Movements in the 19th Century: A European Perspective*. Vyd. 1. Stanford: Stanford University Press. ISBN 0-8047-5494-2.
- MALÍNSKÁ, J. (2001). Odras požadavku všeobecného volebního práva žen v Národních listech 1906–1908. In Neudorfová, M. L. (eds.). *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození konané 10. listopadu 2000*. Vyd. 1. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR. s. 153–169. ISBN 978-80-86495-03-3.
- MALÍNSKÁ, J. České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen : role spolků a politických stran v letech 1890–1914. Praha: Univerzita Karlova. Filosofická fakulta. Ústav českých dějin, 2007. 456 s. Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.
- MALÍNSKÁ, J. (2009). Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a obcí v letech 1848–1914. *Střed/Centre*. Roč. 1, č. 1, s. 24-57. ISSN 1803-9243.
- MALÍŘ, J.; MAREK, P. a kol. (2005). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. 1. díl. Období 1861-1938. Vyd. 1. Brno: Doplněk. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X.
- MALÝ, K. (1999). *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Vyd. 2. Praha: Linde. 572 s. ISBN 80-7201-167-7.
- NEČASOVÁ, D. (2005). Otázka volebního práva žen ve středoškolských učebnicích dějepisu. In Vaculík, J., Němec, J. (eds.). *Problematika sociálních skupin ve výuce společenskovedních předmětů*. Vyd. 1. Brno: Pedagogická fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 80-86633-74-8, 212 s.
- NEUDORFLOVÁ, M. (1999). *České ženy v 19. století : úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Vyd. 1. Praha: Janua. 446 s. ISBN 80-902622-2-8.
- Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1888-1909. 28 sv. díl 26. U-Vusín. 1907. 1077s. heslo Volební řády, s. 913-930.

- SCOTT, J. W. (1988). *Gender and the Politics of History*. 1st ed. New York: Columbia University Press. 242 s. ISBN 0231065558.
- TURKOVÁ, M. (1993). Analýza programového obsahu I. sjezdu žen československých. In *Žena ve městě*. Vyd. 1. Praha: Institut základů vzdělanosti UK. s. 60-75. Rés. angl. s. 126-128. ISBN 80-7066-817-2.
- URBAN, O. (1982). *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda. 690 s.
- VELEK, L. (2007). První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a volebního chování v českých zemích v 19. a 20. století. In VOJÁČEK, M. (eds.) *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium; Národní archiv. s. 259-319. ISBN 978-80-86197-83-8.
- VELEK, L. (2009) Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu. *Střed/Centre*. Roč. 1, č. 1, s. 58-67. ISSN 1803-9243.
- VOŠAHLÍKOVÁ, P. (1996). Česká žena v politice a veřejné činnosti na přelomu 19. a 20. století. In Pešek, J.; Ledvinka, V. (eds.). *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Vyd. 1. Praha: Archiv hlavního města Prahy. s. 291-299. ISBN 80-902151-1-4.